

Politechnika Świętokrzyska

WYDZIAŁ BUDOWNICTWA I ARCHITEKTURY

Małgorzata Doroz-Turek

**W KRĘGU ŚREDNIOWIECZNEJ ARCHITEKTURY
WROCŁAWSKICH KANONIKÓW REGULARNYCH
ŚW. AUGUSTYNA**

MONOGRAFIA

ARCHITEKTURA 12

Politechnika Świętokrzyska

WYDZIAŁ BUDOWNICTWA I ARCHITEKTURY

Małgorzata Doroz-Turek

**W KRĘGU ŚREDNIOWIECZNEJ ARCHITEKTURY
WROCŁAWSKICH KANONIKÓW REGULARNYCH
ŚW. AUGUSTYNA**

MONOGRAFIA

ARCHITEKTURA 12

Kielce 2019

Redaktor Naukowy serii**ARCHITEKTURA I URBANISTYKA**

dr hab. inż. arch. Lucjan KAMIONKA, prof. PŚk

Recenzenci:

prof. dr hab. inż. arch. Olgierd CZERNER

dr hab. inż. arch. Wojciech BRZEZOWSKI, prof. PWr

Redakcja i skład

Irena PRZEORSKA-IMIOŁEK

Projekt okładki

Tadeusz UBERMAN

Zdjęcia na okładce

Małgorzata DOROZ-TUREK

Monografia jest zaktualizowaną wersją części pracy doktorskiej, pisanej pod opieką naukową prof. dr hab. inż. arch. Ewy Łużyńskiej, obronionej na Politechnice Wrocławskiej w 2009 r.

© Copyright by Politechnika Świętokrzyska, Kielce 2019

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część tej pracy nie może być powielana czy rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie, w jakiegokolwiek sposób: elektroniczny bądź mechaniczny, włącznie z fotokopiuowaniem, nagrywaniem na taśmę lub przy użyciu innych systemów, bez pisemnej zgody wydawcy.

PL ISBN 978-83-65719-68-3

Wydawnictwo Politechniki Świętokrzyskiej
25-314 Kielce, al. Tysiąclecia Państwa Polskiego 7
tel./fax 41 34 24 581
e-mail: wydawca@tu.kielce.pl
www.wydawnictwo.tu.kielce.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	7
1. WPROWADZENIE	9
1.1. Przedmiot pracy	10
1.2. Cel pracy	10
1.3. Zakres czasowy i terytorialny opracowania	11
1.4. Metoda badawcza	11
2. FORMOWANIE SIĘ ZAKONU KANONIKÓW REGULARNYCH ŚW. AUGUSTYNA	12
2.1. Powstanie i zarys dziejów zakonu	12
2.2. Zakony oparte na regule św. Augustyna	25
2.3. Dzieje zakonu w Polsce i na Śląsku	26
3. ARCHITEKTURA KLASZTORNA WROCŁAWSKIEGO OPACTWA KANONIKÓW REGULARNYCH ŚW. AUGUSTYNA	39
3.1. Klasztor pw. Najświętszej Marii Panny w Górcze	39
3.1.1. Przekazy historyczne i źródła ikonograficzne związane z historią budowy	42
3.1.2. Stan badań	54
3.1.3. Przeobrażenia architektoniczne	59
3.2. Klasztor pw. Najświętszej Marii Panny we Wrocławiu	95
3.2.1. Przekazy historyczne i źródła ikonograficzne związane z historią budowy	98
3.2.2. Stan badań	108
3.2.3. Przeobrażenia architektoniczne	121
4. PODSUMOWANIE. PRZEOBRAŻENIA ŚREDNIOWIECZNEJ ARCHITEKTURY KLASZTORÓW NA ŚLĄSKU	164
Bibliografia	176
Streszczenie	191
Summary	193

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Państwowe we Wrocławiu:

1. Acta des Provinzial – Konservators der Kunstdenkmäler Niederschlesiens, Gorkau Schloß, nr 1054.
2. Kopianz klasztoru Augustianów NM Panny we Wrocławiu, sygn. Rep. 135, D 17.
3. Klasztor Augustianów Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu (Breslau, Augustinerchorherren auf dem Sande), 1212–1300, 1403–1796, sygn. Rep. 55.
4. Klasztor Augustianów w Żaganiu (Sagan, Augustiner-Chorherren). 1186–1781, sygn. Rep. 116.
5. Repertorium Heliae, sygn. Rep. 135, D18.
6. *Scriptores Rerum Silesiacatum oder Sammlurg Schlesischer Gehschichtschreiber*, von Gustav Adolf Stenzel, t. 1, Breslau 1838, t. 2, Breslau 1839.
7. Sobótka-Górka, *Zamek*, Dział: Acta des Provinzial – Konservator der Kunstdenkmäler Niederschlesiens zu Breslau, sygn. 1054, Schloz (niemieckie dokumenty Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków z pocz. XX w., lata trzydzieste).
8. Sobótka-Górka, *Zamek*, Dział: Katholische Kirche und Pfarrhaus in Gorkau:
 - 8.1. *Plan sytuacyjny części wschodniej zespołu klasztorowego*, 1894, podpisał inspektor budowlany Walther, sprawdził Schmidt. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr I/370.
 - 8.2. *Rzut przyziemia kościoła, projekt kruchty wejściowej*, 1894, podpisał inspektor budowlany Walther, sprawdził Schmidt. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr I/370,1.
 - 8.3. *Rzut przyziemia i fragm. części mieszkalnej kościoła I piętra z projektem klatki schodowej*, 1894, podpisał inspektor budowlany Walther, sprawdził Schmidt. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr I/370,2.
 - 8.4. *Przekrój poprzeczny kościoła oraz fragm. elewacji północnej z projektem klatki schodowej*, 1894, podpisał inspektor budowlany Walther, sprawdził Schmidt. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr I/370,3.
 - 8.5. *Przekrój poprzeczny, rzut dachu*, 1869, podpisał Gandler. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/371.
 - 8.6. *Projekt sygnaturki (dzwonnicy) na dachu kościoła*, 1868 r., podpisał Gandler, sprawdzał Pawell, mistrz budowlany. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/372.
 - 8.7. *Przekrój poprzeczny oraz rzut kościoła*, 1928 r. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/373,1.
 - 8.8. *Przekrój kościoła i fragment elewacji północnej*, 1928 r. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/375,1.
 - 8.9. *Rzut kościoła*, 1928 r. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/375,1.
 - 8.10. *Rzut kościoła i kruchty oraz jej przekrój*, 1928 r. Oryginał, sygn. Kart. Rej. Wr. I/376.

Archiwum Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Graficznych:

9. il. 77. Widok na wyspę Piasek i wschodnie skrzydło założenia klasztorowego, z pozostałością po średniowiecznym klasztorze sprzed 1945 r. Oddział Zbiorów Graficznych Inw. fot. 3558.
10. il. 80 i 84 Plan Weinerów. Oddział Zbiorów Kartograficznych, sygn. 6686-III.B.
11. il. 81. Plan Brauna i Hogenberga – Oddział Starych Druków sygn. 370858.
12. il. 82. Plan Hayera – Oddział Starych Druków sygn. 370858 (plan wklejony sztucznie do Brauna-Hogenberga).
13. il. 83. Biblioteka Ossolineum.
14. il. 85 Rysunek Wernera, t. 1 Topografii, s. 273, Oddział Rękopisów, sygn. R 551.

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu:

15. Małachowicz Edmund, *Inwentaryzacja i projekty rekonstrukcyjne chóru kościoła NM Panny na Piasku we Wrocławiu*, Wrocław 1963.
16. Kremer Henryk, *Projekt konstrukcyjny zabezpieczenia i odbudowy dachów części wieżowej i sklepień kościoła NM Panny na Piasku we Wrocławiu*, Wrocław 1961 r.

Regionalny Ośrodek Dokumentacji Zabytków we Wrocławiu:

17. / 11 *Inwentaryzacja kaplicy zamkowej w Sobótce-Górcie*, oprac. A. Łuszacki, Wrocław V 1971.
18. / 12 *Inwentaryzacja konserwatorska zamku w Sobótce-Górcie*, oprac. J. Maciejewska, Wrocław 1972.
19. / 13 *Ewidencja założeń ogrodowo-parkowych woj. wrocławskiego, obiekt: Sobótka-Górka, gm. Sobótka*, oprac. Henryk Ciesielski, Hanna Wybiec, Wrocław 1992.
20. / 14 Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Budownictwa: Zespół Klasztoru Augustianów, Sobótka-Górka. Wkładkę założyła Bożena Adamska w lipcu 2000 r.
21. / 15 *Inwentaryzacja. Dom wypoczynkowy w Sobótce-Górcie – Kaplica*, oprac. J. Chwast, Wałbrzych 1988, cz. I i II.
22. / 16 *Ekspertyza architektoniczna pałacu w Górcie*, Wrocław 1998, mps.

Źródła publikowane

- CaS *Catalogus abbatum Saganesium*, wyd. A.G. Stenzel, SRS, t. 1, Breslau 1835, s. 172–455.
- Chr abb *Chronica abbatum beate Marie Virigins in Aren*, wyd. A. G. Stenzel, [w:] SRS, t. 2, Breslau 1839.
- Kodeks dyplomatyczny Małopolski
 Kodeks dyplomatyczny Małopolski, t. 1–4, red. F. Piekosiński, Kraków 1876–1905.
- CdS *Codex diplomaticus Silesiae*, red. K. Maleczyński, t. 1–3, Wrocław 1951.
- CdSII *Codex diplomaticus Silesiae II*, red. K. Maleczyński, A. Skowrońska, Wrocław 1959.
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski, t. 1–4, wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877–1881;
 t. 5, wyd. F. Piekosiński, Poznań 1908;
 t. 6, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalewicz, Warszawa 1982;
 t. 7, wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczyk, Warszawa 1985;
 t. 9, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jasiński, Warszawa 1989.
- Kronika Thietmara, tłum. Marian Zygmunt Jedlicki, wyd. 2 (na podst. wyd. z roku 1953, Instytut Zachodni, Poznań), Kraków 2002.
- Kronika wielkopolska, wyd. B. Kürbis, MPH, t. 8, Warszawa 1970.
- MPH *Monumenta Poloniae Historica*, t. 3, Lwów 1878; t. 5, Lwów 1888.
- MPV *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 3, wyd. J. Ptaśnik, Kraków 1914.
- Reg.Śl. *Regesty śląskie*, red. W. Korta, t. 1–5, Wrocław 1975–1992.
- RS *Regesten zur schlesischen Geschichte*, Bd. 1–3, hrsg. wyd. C. Grünhagen, CdS VII, Breslau 1875–1886;
 Bd. 4–6, hrsg. wyd. C. Grünhagen, CdS XVI, XVIII, XXII, Breslau 1892–1903;
 Bd. 7, hrsg. wyd. K. Wutke, CdS XXIX, Breslau 1923;
 Bd. 8, hrsg. wyd. K. Wutke, CdS XXX, Breslau 1930.
- SU *Schlesisches Urkundenbuch*, t. 1, v. H. Appelt, Wien 1963–1971; t. 2–5, wyd. W. Irgang, Wien 1977–1994.
- Wernher Fryderyk Bernard Wernher, *Topographie oder Prodomus Delineati Silesiae Ducatus*, rękopis, Biblioteka Uniwersytetu we Wrocławiu, Dział Rękopisów, sygn. IVF 113b, t. V, s. 308–322.

Opracowania

Abraham Władysław

1893 *Organizacja Kościoła do połowy wieku XIII*, Lwów.

Adler H.

1873 *Älteste Geschichte der am Fusse des Zobtenberges liegenden Dörfer des Augustiner-Chorherrenstiftes auf dem Sande zu Breslau*, Breslau 1873.

AG

- 1995 *Architektura gotycka w Polsce*, t. 2, cz. 1-2, pod red. Teresy Mroczo i Mariana Arsyńskiego, 1995.
Kutzner Marian, *Śląsk. Okres 1200-1350 roku*, cz. 1, s. 124-131.
Zlat Mieczysław, *Śląsk. Okres 1350-1550 roku*, cz. 1, s. 131-153.
Wrocław, Kościół pw. NM Panny, Kanoników Regularnych, cz. 2, s. 271-272.
Żagań, Kościół Parafialny pw. Panny Marii i Św. Jana Chrzyciela oraz klasztor Kanoników Regularnych, cz. 2, s. 276.

AW

- 1997 *Architektura Wrocławia*, t. 3, Świątynia, pod red. Jerzego Rozpędowskiego, Wrocław.

Atlas architektury Wrocławia

- 1997 *Atlas architektury Wrocławia*, pod red. Jan Harasimowicza, t. 1, Budowle sakralne. Świeckie budowle publiczne, Wrocław.

Atlas

- 1976 *Atlas Historyczny Polski, Śląsk w końcu XVIII wieku*, t. 1, pod red. Juliana Janczara i Tadeusza Ładogórskiego, cz. I, Mapy; cz. II, Komentarz, Wrocław.

Bachulski A.

- 1929 *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 25-letniej działalności naukowej prof. Marcelego Handelsmana*, Warszawa.

Bernhard Marianne

- 2000 *Klasztory, niezwykle miejsca modlitwy i kontemplacji*, Warszawa.

Bieniak Janusz

- 1987 *Ród Łabędziów*, [w:] *Genealogia. Studia nad wspólnotami krewniaczymi w Polsce średniowiecznej na tle porównawczym*, pod red. J. Hertla i J. Wroniszewskiego, Toruń.
1990 *Polska elita polityczna XII w.*, [w:] *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, pod red. Stefana A. Kieczyńskiego, t. 4, s. 13 i nast.

Bieniek Stanisław

- 1965 *Piotr Włostowic. Postać z dziejów średniowiecznego Śląska*, Wrocław.

Błachut Augustyn

- 1975 *W pięćsetną rocznicę założenia klasztoru Bożego Ciała na Kazimierzu w Krakowie (1405-1905). Szkic z dziejów opactwa kanoników regularnych laterańskich*, Kraków.

Burgermeister Ludwig

- 1930 *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau, Im Auftrage des niederschlesischen Provinzialverbandes Herausgegeben*, t. 1, Breslau, s. 205-251.

Burgermeister Ludwig, Grundmann Günter

- 1934 *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau, Im Auftrage des niederschlesischen Provinzialverbandes Herausgegeben*, t. 1, Breslau.

Chudziakowa Jadwiga

- 1995a *Klasztor w Trzemesznie w świetle najnowszych badań*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. Anny Pobóg-Lenartowicz, Marka Derwicha, Opole, s. 365-372.
1995b *Kościół opacki w Trzemesznie - próba rekonstrukcji faz rozwojowych*, [w:] *Z badań nad dziejami klasztorów*, s. 133-144.

Ciechanowski Kazimierz

- 1965 *Epigrafika romańska i wczesnogotycka w Polsce*, Wrocław, s. 21-23, 36-38, ryc. 8, 19, 20.
1983 *W sprawie datowania trzech tympanonów polskich z XIII w. na podstawie inskrypcji wotywnych. Artykuł polemiczny*, [w:] „Sobótka”, nr 2, s. 235-240.

Czerner Olgierd

- 1962 *Studia nad romańską i gotycką architekturą kościoła Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu*, [w:] BHS, R. 24, z. 3-4, s. 360-376.
- 1964 *Problematyka chóru wschodniego kościoła Augustianów we Wrocławiu*, [w:] Sprawozdania z Posiedzeń Komisji PAN, Oddział w Krakowie.
- 1965 *Chór kapłański i lektorium kościoła NP. Marii na Piasku we Wrocławiu w X i XIX wieku*, [w:] KAU, z. 3-4, s. 181-205.
- 1989 *Wrocław na dawnej rycinie*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
- 2000 *Resztki romańskiego kościoła pw. Panny Marii we Wrocławiu*, [w:] Śląsk około roku 1000, Wrocław, s. 195-198.
- 2003 *Zapomniany ogród opacki na Piasku we Wrocławiu*, s. 16-19, [w:] Ogrody przyświątynne i klasztorne. Rekonstrukcja, rewaloryzacja, pielęgnacja. Materiały z seminarium naukowego zorganizowanego przez Stowarzyszenie „Ogrody Dolnośląskie”, Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu, Akademię Rolniczą we Wrocławiu 18 czerwca 2003 r. we Wrocławiu.
- 2004 *Architektury istnienie i zachowanie - z szuflady Profesora*, Wrocław.
- 2005 *Znalazłem tylko dwa kręgi. O starszej fazie budowy gotyckiego kościoła Najświętszej Marii Panny na Piasku we Wrocławiu*, [w:] *Nie tylko zamki - szkice ofiarowane Profesorowi Jerzemu Rozpędowskiemu w siedemdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Wrocław, s. 273-278.

Davies Norman

- 1999 *Europa, Rozprawa historyka z historią*, tłum. Elżbieta Tabakowska, Kraków.

Deptuła Czesław

- 1953 *Przyczynek do dziejów Ślęży i jej opactwa*, [w:] RHist, t. 15, z. 2, s. 17-35.
- 1959 *Krąg kościelny płocki w XII wieku*, s. 94-106, [w:] RHum, t. 8, z. 2, s. 5-122.
- 1965 *O nowe spojrzenie na początki kanoników regularnych w Polsce*, [w:] Sprawozdanie z czynności wydziału i posiedzeń naukowych oraz Kronika Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin, nr 14.
- 1969 *Arrowezyjska reforma klasztorów w Polsce po r. 1180 a reforma premonstratenska*, [w:] RHum, Rozprawy, t. 17, z. 2, s. 5-49.

Derwich Marek

- 1996 *Monastycyzm w dawnych społeczeństwach europejskich, Zarys problematyki*, [w:] Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym, pod red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Le-nartowicz, Opole, s. 43-53.
- 1998a *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, [w:] AUWr No 2019, Historia 135, Wrocław.
- 1998b *Stan i potrzeba badań nad wspólnotami monastycznymi w Polsce średniowiecznej*, [w:] NP, nr 89, s. 5-65.
- 1998c *Zapomniani wiktoryni. Uwagi na marginesie nowszych badań*, [w:] NP, nr 89, s. 483-490.
- 2000 *Obserwacje zachodnie w stuleciach VII-IX. Uwagi nad ukształtowaniem się monastycyzmu średniowiecznego*, [w:] *Spółczeństwo wczesnochrześcijańskie, Aetas media, aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Wrocław.
- 2004 *Klasztory i mnisi*, Wrocław.

Długos Johannes

- 1926 *Chronik der Propstei Naumburg am Bober*, 1926.

Dola Kazimierz

- 1968 *Szpitala średniowieczne Śląska. I. Rozwój historyczny*, [w:] RTŚ, Op. 1, s. 239-292.
- 1970 *Szpitala średniowieczne Śląska. II. Funkcjonowanie*, [w:] RTŚ, Op. 2, s. 177-208.

- 1983 *Wrocławska kapituła katedralna w XV w.*, Lublin.
- 1996 *Dzieje Kościoła na Śląsku*, cz. 1. Średniowiecze, Opole.
- Domański Grzegorz
- 2000 *Rola góry Ślęży w życiu plemiennego i wczesnopiastowskiego Śląska*, [w:] *Śląsk około roku 1000*, Wrocław, s. 101-113.
- 2002 *Ślęża w dziejach średniowiecza*, Wrocław.
- Domasłowski Jerzy
- 1988 *Znaczenie klasztorów kanoników regularnych we Wrocławiu, Żaganiu i Kłodzku dla rozwoju sztuki średniowiecznej na Śląsku*, [w:] *Sztuki plastyczne na średniowiecznym Śląsku. Studia i materiały*, Wrocław, s. 37-72.
- Dorszewski Przemysław Hubert
- 2013 *Uposażenie i działalność gospodarcza klasztoru kanoników regularnych w Trzemesznie do początku XVI wieku*, Olsztyn.
- Doroz-Turek Małgorzata
- 2009 *Średniowieczna architektura klasztorna kanoników regularnych św. Augustyna*, praca doktorska, mps w archiwum biblioteki Politechniki Wrocławskiej
- 2010a *Lokalizacja i przeobrażenia architektury klasztornej na przykładzie wrocławskiego opactwa Zakonu Kanoników Regularnych św. Augustyna*, [w:] *TEKA Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych*, Oddział w Lublinie, Tom VI, Lublin 2010, s. 133-154.
- 2010b *The architecture of the monastery of the Canons Regular of Saint Augustine in Górkę (Architektura klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna w Górcie*, [w:] *Architectus* Nr 1(27), Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2010, s. 3-13.
- 2010c *Monastic architecture in culture – monastic design as a specific type of ecclesiastical architecture exemplified by the monasteries of the order of the Canons Regular of St. Augustine in Silesia (Architektura monastyczna w kulturze – zespół klasztorny jako specyficzny typ architektury sakralnej na przykładzie klasztorów zakonu kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku)*, [w:] *Architectus* Nr 2(28), Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2010, s. 19-28.
- 2011 *The medieval architecture of monasteries of Canons Regular of St. Augustine on the basis of Nowogród Bobrzański w czasopiśmie*, [w:] *Czasopismo Techniczne – Technical Transactions – II FORUM ARCHITECTURAE POLONIAE MEDIEVALIS*, Tom: 7-A/2011, Zeszyt: 23, Kraków 2011, s. 487-506.
- 2012 *The former abbey of canons regular St. Augustine, in the context of the city Zagan (Dawne opactwo kanoników regularnych św. Augustyna w kontekście miasta Żagań)*, [w:] *Architectus* Nr 2(32), Wydział Architektury Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2012, s. 59-68.
- Dwojak Andrzej, Ziółkowski Wojciech
- 1994 *Ratownicze badania archeologiczne na Wyspie Piaskowej we Wrocławiu, Nabrzeże pomiędzy mostami Tumskim i Piaskowym (odcinek od 16,8 do 77,8 m od mostu Tumskiego)*, Sprawozdanie z badań w sezonie 1992/1993, Wrocław. Maszynopis w archiwum PSOZ we Wrocławiu.
- Dzieje Sobótki*
- 1999 *Dzieje Sobótki*, pod red. Wojciecha Fabisiaka, K. Popińskiego, J. Tyszkiewicza, Rościława Żerlika, Sobótka.
- Duchowość starożytnego monastycyzmu*
- 1995 *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, pod red. Marka Starowieyskiego, Kraków.
- ECh*
- 2000 *Encyklopedia chrześcijaństwa, Historia i współczesność 2000 lat nadziei*, pod. red. ks. Henryka Witczyka, Kielce 2000.
- Skrzyniarz Ryszard, Kanonicy Regularni*, [w:] *ECh* 2000, s. 325.

EK

1973-2002 *Encyklopedia katolicka*, Lublin: t. 1, 1973; t. 2, 1976; t. 3, 1979; t. 4 1983; t. 5, 1989; t. 6, 1993; t. 7, 1997; t. 8, 2000; t. 9, 2002.

Wojtyska Henryk, *Akwitańska reguła*, [w:] EK 1973, s. 287.

Kowalczyk Janina, *Augustyna Reguła*, [w:] EK 1973, s. 1016-1119.

Misiurek Jerzy, *Augustyn*, [w:] EK 1973, s. 1087-1095.

Zahajkiewicz Marek, *Chrodegang*, [w:] EK 1979, s. 279-280.

Daniluk Mirosław, *Kanonickie reguły*, [w:] EK 2000, s. 583-585.

Daniluk Mirosław, *Kanonicy Laterańscy*, [w:] EK 2000, s. 585-587.

Jacniacka Maria, *Kanonicy Regularni*, [w:] EK 2000, s. 590-595.

ES

2006 Rajman Jerzy, *Encyklopedia średniowiecza*, Kraków.

EW

1999 *Encyklopedia Wrocławia*, pod red. Jana Harasimowicza, Wrocław.

Folwarski Henryk

1957 *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, [w:] „*Nasza Przyszłość*”, t. 4, s. 5-81.

Frankenstein Jerzy

1934/35 *Działalność budowlana rodu Łabędziów na Śląsku i Kujawach w XIII wieku*, [w:] *Biuletyn Historii Sztuki i Kultury*, nr 4, s. 345-364.

Frey Dogobert

1942 *Stand des Siling kloster auf dem Berggipfel oder in Gorkau*, *Altschlesische Blätter*, t. 4, 1942, s. 230-231.

Friedberg Marian

1925 *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, [w:] *Rocznik Towarzystwa Heraldycznego*, t. 7, s. 87-91.

Geschwendt F.

1942 *Stand das Silingkloster auf dem Berggipfel oder in Gorkau?* [w:] *Altschlesische Blätter*, t. 1, s. 58-62.

Gębarowicz Mieczysław

1929 *Zabytki sztuki romańskiej na Śląsku*, [w:] *Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie*, r. IX, s. 102-105.

1936 *Architektura i rzeźba na Śląsku od schyłku XIV wieku*, [w:] *Historia Śląska, od najdawniejszych czasów do roku 1400*, t. 3, pod red. Władysława Semkowicza, Kraków, s. 1-84.

Goliński Marian

1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń - podatnicy - rzemiosło)*, s. 237-267, [w:] *AUWr, Historia 134*, s. 540 i n. (3 mapy luzem).

Gosse M.

1786 *Histoire de l'abbaye et de l'ancienne congrégation des chanoines réguliers d'Arrouaise*, Lille, 1786.

Grüger Heinrich

1985 *Klasztory śląskie, Gorkau Augustiner-Chorherren-Abtei*, *Schlesisches Klosterbuch H. 12*, [w:] JSFWUB, 1985, Bd 26, s. 3-7/9.

Hołubowicz Helena, Hołubowicz Władysław

1952 *Z badań na Ślęży w 1949 r.*, [w:] *St.Wczesnśred.*, nr 1.

Hanulanka Danuta

1971 *Sklepienia późnogotyckie na Śląsku*, [w:] *WTN, Roz. Pracy Kom. Hist. Szt.*, t. 7, Wrocław.

Heinrich Arthur

- 1881 *Das Stift der regulierten Augustiner – Chorherren zu Sagan in Schlesien und sein Besitzstand in fünfzehnten Jahrhundert. Nach dem Zinsregister des Abtes Ludolf I. von Jahre 1417* (Programm des Königlichen katholischen Gymnasium zu Sagan am Sonnabend, den 9. April d. J. [1881], Sagan 1881, s. 3–24.

Hoffmann Hermann

- 1939 *Die Katholischen Kirchen des Altkreises Sagan, Breslau*

Heyne Johann

- 1860–1868 *Dokumentierte Geschichte des Bistums und Hochstiftes Breslau, Aus Urkunden, Aktenstücken, älteren Chronisten und neueren Geschichtsschreibern*, t. 1–3, Breslau 1860–1868;
t. 1, 966–1355, Breslau 1860.
t. 2, Breslau 1864.
t. 3, Breslau 1868.

HCh

- 2001a *Historia chrześcijaństwa, Religia – Kultura – Polityka, biskupi, mnisi, i cesarze 610–1054*, t. 4, pod red. Gilberta Dagrona, Pierra Richéa, Andréa Vaucheza, Warszawa.
2001b *Historia chrześcijaństwa, Religia – Kultura – Polityka, Ekspansja Kościoła rzymskiego 1054 – 1274*, t. 5, pod red. Andréa Vaucheza, Warszawa.
Kłoczowski Jerzy, Parisse Michel, *Władcy chrześcijańscy a Kościół. Spór o inwestyturę i jego skutki*, s. 92–125.
Parsse Michel, *W klasztorze i poza klasztorem – odnowa życia zakonnego (1050–1120)*, s. 126–155.
Parsse Michel, *Zakony w XII wieku: między czynem a kontemplacją*, s. 315–350.

Hoffman Hermann

- 1933 *Die Kirche Sankta Maria auf dem Sande zu Breslau. Eine Führung*, Breslau.

Jahn M.

- 1931 *Westdeutsche Gegenstücke zum Siling = Zobten problem*, [w:] *Altschlesische Blätter*, 6, s. 2–5.

Józefowiczowa Krystyna

- 1955 *Prace badawcze w kościele parafialnym w Trzemesznie*, [w:] *OZ*, nr 1, s. 34–39.

Kaczmarek Romuald

- 1997 *Uwagi na temat warsztatów kamieniarskich w architekturze sakralnej Wrocławia w XIV wieku*, [w:] *AW*, t. 3, pod red. Jerzego Rozpędowskiego, Wrocław, s. 51–62.
1999 *C. Kościół Augustianów Kanoników regularnych pw. Najświętszej Marii Panny, tzw. Na Piasku*, [w:] Kaczmarek Romuald, *Rzeźba architektoniczna XIV wieku we Wrocławiu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 115–131.

Kadłuczka Andrzej, Stala Klaudia

- 2007 *Relikty romańskiego obiektu w Sobótce Górcie i problem jego pierwotnej funkcji*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, pod red. Klaudii Stali, PK, Seria Architektury, Monografia 354, Kraków 2007, s. 129–149.

Kajzer Leszek

- 1991 *Jeszcze o 70 kościołach fundacji Piotra Włostowica*, [w:] „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 1991, t. 39, s. 177–185.
1996 *Wstęp do archeologii historycznej w Polsce*, Łódź.

Kantor-Mirski M.

- 1929 *Warowny klasztor w Mstowie, Sosnowiec*.

Kapłon Marian

- 1970 *Książęta śląscy a klasztor kanoników regularnych w Żaganiu w latach 1217-1439*, [w:] AUWr, nr 126, Historia 19.

Kaźmierczyk Józef, Kamiński Ludwik, Limisiewicz Aleksander

- 1995 *Przyczynek do studiów nad osadnictwem na Wyspie Piaskowej we Wrocławiu*, [w:] ŚSA, t. 36, s. 241, 243, 244.

Kębłowski Janusz

- 1987 *Dzieje sztuki Polskiej, panorama zjawisk od zarania do współczesności*, Warszawa.

Kiersnowa Teresa

- 2001 *Jeszcze o Piotrze Włostowiczu i pochodzeniu rodu Łabędziów*, [w:] Społeczeństwo Polski średniowiecznej, pod red. Stefana A. Kieczyńskiego, t. 9, Warszawa.

Klasztor Augustianów w Żaganiu

- 1999 *Klasztor Augustianów w Żaganiu, zarys dziejów*, Praca zbiorowa, pod red. Stanisława Kowalskiego, Żary.

Kłoczowski Jerzy

- 1961 *Vita communis kleru w X-XI w. na marginesie sesji naukowej w Passo della Mendola [Alpy Trydenckie] w dniach 4-10 września 1959 roku*, [w:] RHum, nr 10, z. 2, s. 5-39.
- 1966 *Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich, Kanonicy regularni*, s. 432-451, [w:] Kościół w Polsce, pod red. Jerzego Kłoczowskiego, t. 1, Kraków.
- 1972 *Zakony męskie w Polsce przedrozbiorowej*, [w:] Materiały do Atlasu Historycznego chrześcijaństwa w Polsce. Zakony męskie w Polsce w 1772 r., t. 1, Lublin, s. 19-26.
- 1986 *Kościół katolicki w świecie i w Polsce, szkice historyczne*, Katowice.
- 1987 *Od pustelni do wspólnoty. Grupy zakonne w wielkich religiach świata*, Warszawa.
- 1994 *Duchowość zakonna. Zakony w Polsce, katalog*, oprac. Józef Kozak, pod red. Jerzego Kłoczowskiego, Kraków.
- 2003 *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie*, Poznań (wznowienie 1964 r.).

Knapiński Wojciech

- 1984 *Święty Norbert i jego zakon. Początki norbertańskich klasztorów cyrkarii polskiej i nieco ich dziejów*, Warszawa.

Knötel P.

- 1928 *Das Augustinerchorherrenstift und die Steinaltertümer des Zobtenberges*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” (dalej: ZVGS), LXII, 1928, s. 31-64.

Korta Wacław

- 1985 *Uposażenie klasztoru Kanoników Regularnych na górze Ślęży*, [w:] Zap. Hist., nr 50, z. 3, s. 51-67.
- 1988 *Tajemnice góry Ślęży*, Katowice, s. 399.
- 2003 *Historia Śląska do 1763 roku*, Warszawa.

Kozaczewski Tadeusz

- 1955 *Rotunda w Strzelinie*, [w:] SWTN, dodatek 7.
- 1957a *Jednonawowe kościoły romańskie na Dolnym Śląsku*, [w:] ZN. PWr., Architektura, z. 2, nr 16, s. 33-63.
- 1957b *Romański kościół NPM na Piasku we Wrocławiu*, Komunikat, [w:] ZN. PWr., Architektura, z. 2, nr 16, s. 69-70.
- 1972 *Wyniki badań architektonicznych przeprowadzonych w kościele św. Idziego we Wrocławiu*, [w:] KAU, t. 17, z. 2, Wrocław, s. 103 i n.

Kwiatkowska-Kopka Beata, Stala Klaudia

- 2007 *Ratownicze badania archeologiczno-architektoniczne o charakterze sondażowym na stanowisku Sobótka Górka*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, pod red. Klaudii Stali, PK, Seria Architektury, Monografia 354, Kraków 2007, s. 151–174.

Le Goff Jacques

- 1996 *Człowiek średniowiecza*, pod red. Le Goffa Jacquesa, tłum. Maria Radożycka-Padelti, Warszawa.

Lalik Tadeusz

- 1968 *Spółeczeństwo i państwo w drugiej połowie XI wieku i pierwszej połowie XII wieku*, [w:] *Polska pierwszych Piastów: państwo, społeczeństwo i kultura*, pod. red. Tadeusza Manteuffla, Warszawa, s. 203–310.

Lasota Czesław

- 1995 *Fazy budowy murowanego nabrzeża wschodniej części Wyspy Piaskowej we Wrocławiu i relikty przylegających do nich budynków*, Wrocław, Archiwum PSOZ we Wrocławiu.

Lawless George Osa

- 1995 *Przegląd monastycyzmu augustiańskiego i kilka sugestii co do dalszych badań*, s. 61–86, [w:] *Duchowość starożytnego monastycyzmu*, pod red. Marka Starowieyskiego, Kraków.

Len Ryszard

- 1997 *Fryderyk Bernard Werner, Topografia Wrocławia*, Wrocław 1997.

Leszczyńska Barbara

- 1964 *W sprawie monografii Ludolfa z Żagania*, [w:] AUWr, 1964, nr 23, Historia 8, s. 147–159.
1967 *Krytyka duchowieństwa w Pismach Ludolfa z Żagania*, [w:] „Sobótka”, s. 291–303.

Likowski Henryk

- 1929 *Początki kanoników regularnych w Polsce*, [w:] Streszczenie pracy przedstawionej na posiedzeniu Wydziału Teol. Pozn. Tow. Przyj. Nauk z dnia 24 VI 1929. (Sprawozdania Pozn. Tow. Przyj. Nauk za rok 1929, s. 30–31).

Lustig G.

- 1926 *Steinerne Rätsel im Zobtenwald*, [w:] Zobtenjahrbuch, Schweidnitz, s. 12–25.
1928 *Die Anfänge des monumentalen Stiles in Schlesien*, [w:] Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, Neue Folge, t. 9, s. 27–40.

Lutsch Hans

- 1886 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 1: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Breslau.
1889 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 2, Breslau.
1891 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 3.
1904 *Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien*, t. 5: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Breslau.

Łatak Kazimierz

- 1992 *Parafia i kościół po wezwaniu Bożego Ciała oraz klasztor kanoników regularnych laterańskich w Krakowie*, Kraków.
1996 *Przyczynek do dziejów łaskami słynącego obrazu Matki Boskiej Mstowskiej*, Częstochowa.
1999 *Kanonicy Regularni Laterańscy na Kazimierzu w Krakowie do końca XVI wieku*, Ełk.
2002 *Kongregacja krakowska kanoników regularnych laterańskich na przestrzeni wieków*, Kraków.

Łuszczkiewicz Władysław

- 1876 *Kościół i rzeźby duninowskie w Strzelnie na Kujawach. Przyczynek do dziejów sztuki XII wieku w Polsce*, [w:] „Pamiętnik Akademii Umiejętności w Krakowie. Wydziały: Filozoficzny i Historyczno-Filozoficzny”, 3, s. 89 i 116.

Maleczyński Karol

1952 *Zagadnienie góry Ślęży - Sobótki*, [w:] SW, nr 2, s. 1-22.

1975 *Bolesław III Krzywousty*, Wrocław.

Małachowicz Edmund

1965a *Problemy konserwacji średniowiecznej faktury i polichromii architektonicznej we Wrocławiu*, [w:] OZ, nr 4(71), s. 17-34.

1965b *Faktura i polichromia architektoniczna średniowiecznych wnętrz ceglanych na Śląsku*, [w:] KAU, nr 3-4, s. 207-229.

1985 *Stare Miasto we Wrocławiu, Rozwój urbanistyczno-architektoniczny. Zniszczenia wojenne i odbudowa*, Warszawa.

1992 *Wrocław na wyspach. Rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Wrocław.

Mandziuk Józef

2007 *Dzieje Kanoników Regularnych Św. Augustyna na Śląsku*, s. 55-85, [w:] *Seaculum Christianum: pismo historyczno-społeczne* 14 (2007) nr 2.

Marecki Józef

2000 *Zakony w Polsce: Instytuty życia konsekrowanego, instytuty i zgromadzenia zakonne, Instytuty świeckie, Wspólnoty życia apostołskiego*, Kraków.

Marschall Werner

1985 *Schlesisches Klosterbuch. Gorkau. Augustiner-Chorherren-Abtei, dann Propstei*, [w:] JSFWUB, nr 26.

Marschall Werner, Grüger Heinrich

1993 *Schlesisches, Klosterbuch, Breslau, Sandstift. Abtei der Regulierten. Augustiner-Chorherren*, [w:] JSFWUB, nr 34, s. 1-32.

Matusik Leokadia

1964 *Stan badań nad klasztorem kłodzkim na tle klasztorów augustiańskich w Polsce*, [w:] AUWr, 1964, nr 8, *Historica* 23, s. 111-146.

1968 *Kilka uwag w sprawie kroniki kanoników regularnych na Piasku we Wrocławiu*, [w:] *Studia z dziejów kultury i ideologii poświęcone Ewie Maleczyńskiej*, pod red. R. Hecka, Wacława Koryty, J. Leszczyńskiej, Wrocław, s. 180-196.

1973 *Związki wrocławskiego opactwa na Piasku z Polską centralną w okresie średniowiecza*, [w:] ŚKH 28, s. 229-259.

Milis Ludo J.R.

1969 *L'orde des chanoines reguliers d'Arrovaize. Son histoire et son organisation, de la fondation des l'abbaye-mère (vers 1090) à la fin des chapitres annuels (1471)* (Rijksuniversiteit te Gent, werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en Wijsbegeere, 147), t. 1: Text, t. 2: Cartes, Brugge.

1989 *Reformatory Attempts within the Ordo Canonicus in the Late Middle Ages*, [w:] *Reformbemühungen und Obserranzbestrebungen im spätmittelalterlichen Ordenswesen*, hrsg. K. Elm, Berlin.

1971 *Le origines des abbayes de Ślęza et du Piasek à Wrocław*, [w:] RH, nr 19, z. 2, s. 5-27.

1996 *Angelic Monks and Earthly Men: Monasticism and its Meaning to Medieval Society*, Woodbridge 1992, wyd. pol. *Angielscy mnisi i ziemscy ludzie*, tłum. J. Piątkowska, Kraków.

Młynarska-Kaletynowa Maria

1992 *Najdawniejszy Wrocław*, Wrocław.

Moepert A.

1939 *Peter Wlast und die Stiftung des Augustinerklosters auf dem Zobten*, Archiv für Schlesische Kirchengeschichte.

Morelowski Marian

- 1949 *Tympanon Marii Włostowicowej i Świętosława na tle wrocławskiej rzeźby XII wieku*, s. 1-23, il. 16, [w:] Spr.WTN, 1949, z. 4, dodatek 1 (recenzja), Wrocław (Ochrona Zabytków 4/3-4 (14-15), 1951, s. 230-231).
- 1953 *Związki artystyczne i kulturalne między Polską a krajami położonymi między Mozą a Sekwaną od XI do XIV w.*, Wrocław.
- 1960 *Gdzie leżała Arrowizja, macierz protegowanych Piotra Włostowica?* [w:] SWTN, Roz. Kom. Hist. Szt., s. 117-126.
- 1963 Morelowski Marian, *Dalemir i Pieszko, dwaj polscy budowniczowie na Śląsku w XIII i XIV wieku*, [w:] SWTN, Roz. Kom. Hist. Szt., t. 3, Wrocław, s. 77-131.

Mrozowicz Wojciech

- 1996 *Kronika klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna na tle dziejopisarstwa na Śląsku i krajów ościennych*, Wrocław (maszynopis IH UW).
- 1998 *Kanonicy regularni św. Augustyna (augustianie) na Śląsku*, [w:] Śląski Kwartalnik Historyczny „Sobótka” 53, nr 3-4, Wrocławskie Towarzystwo Miłośników Historii, oddz. PTH, s. 401-413.
- 2000 *Konflikt między miastem Wrocławiem a klasztorem kanoników regularnych na Piasku w późnym średniowieczu*, [w:] Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym, pod red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Lenartowicz, Wrocław, s. 393-400.
- 2001a *Wokół przeniesienia klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna z Nowogrodu Bobrzańskiego do Żagania (w świetle nieznanego dokumentu z 20 IX 1284 r.)*, [w:] *Memoriae amici et magistri*. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919-1999), pod red. Marka Derwicha, Wojciecha Mrozowicza, Rościsława Żerelika, Wrocław, s. 101-108.
- 2001b *Z dyskusji nad początkami klasztorów w średniowiecznej historiografii śląskiej*, [w:] *Origines mundi, Pentium et civitatum*, pod red. Stanisława Rosika, Przemysława Wiszewskiego, AUWr., nr 2339, Historia 153, s. 171-178.
- 2006 *Kanonicy regularni św. Augustyna*, [w:] EW, Wrocław 2006.

Orłowski Tomasz Hubert

- 1984 *Czy Piotr Włost zbudował 70 kościołów? Z początków mecenatu artystycznego w dwunastowiecznej Polsce*, [w:] *Mecenas - Kolekcjoner - Odbiorca*. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Katowice, s. 39-54.

Pobóg-Lenartowicz Anna

- 1992 *Stan badań nad klasztorem kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, [w:] AUWr, Historia 101, s. 85-98.
- 1994 *Uposażenie i działalność gospodarcza klasztoru Kanoników Regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do pocz. XVI w.*, Opole.
- 1995a *„Chronica Abbatum Beate Marie Virginis in Arena” jako źródło poznania życia wewnętrznego klasztoru na Piasku we Wrocławiu*, s. 181-192, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod red. Anny Pobóg-Lenartowicz i Marka Derwicha, Opole.
- 1995b *Attending the Sick in Augustinian monasteries in Silesia in the Middle Ages*, s. 201-207, [w:] *La vie quodienne des moines et chanoines réguliers au Moyen Age et Temps modernes*, Actes du Premier Colloque International du L.A.R.H.C.O.R, Wrocław 30 novembre - 4 december 1994, Instytut Historyczny Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- 1996a *Stosunki społeczne w dobrach klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do końca XV wieku*, [w:] *Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym*, pod red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Lenartowicz, Opole, s. 433-444.

- 1996b *Udział kobiet w życiu gospodarczym średniowiecznego Śląska (na przykładzie klasztoru kanoników regularnych NM Panny Na Piasku we Wrocławiu)*, [w:] ZNUop., Hist. 33, s. 5-16.
- 1997 *Opat Konrad z „Wrocławia” i jego rządy w klasztorze kanoników regularnych NM Panny na Piasku we Wrocławiu w XIV wieku*, [w:] Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Beniakowi w 70 rocznicę urodzin i 45-lecie pracy naukowej, pod red. Andrzeja Radzimińskiego, A. Supruniuka, J. Wroniszewskiego, Toruń 1997, s. 101-114.
- 1999 *Kanonicy regularni na Śląsku: życie konwentów w śląskich klasztorach kanoników regularnych w średniowieczu*, Uniwersytet Opolski, Wyd. Uniwersytetu Opolskiego, Studia i monografie Nr 269, Opole.
- 2000 *Kanonicy regularni a miasto na przykładzie Żagania*, [w:] Klasztor w mieście średniowiecznym i nowożytnym, pod red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Lenartowicz, Wrocław, s. 383-392.
- 2001 *W sprawie autentyczności dokumentu księcia Henryka III dla klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu*, [w:] „Memoriae amici et magistri”. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919-1999), pod red. Marka Derwicha, Wojciecha Mrozowicza, Rościława Żerelika, Wrocław, s. 145-154.
- 2007 *A czyni ich były liczne i godne pamięci: konwent klasztoru kanoników regularnych NMP we Wrocławiu do początku XVI w.*, Uniwersytet Opolski, Wyd. Teologiczny, Seria: Z dziejów kultury chrześcijańskiej na Śląsku, nr 40, Opole.
- Radzimiński Andrzej
- 1995 *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. Studium nad rekonstrukcją i drogami awansu*, Toruń.
- 1996a *Związki klasztoru czerwńskiego i kanoników regularnych z instytucjami kościelnymi Płocka w średniowieczu*, [w:] RHist, nr 62, s. 113-114.
- 1996b *Uwagi o związkach klasztorów mniszyc i kanonickich z kapitułami katedralnymi w Polsce średniowiecznej*, [w:] Klasztor w społeczeństwie średniowiecznym i nowożytnym, pod red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Lenartowicz, Opole, s. 497-508.
- 2000 *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, pod red. Andrzeja Radzimińskiego, Toruń.
- Rajman Jerzy
- 1990 *The Origins of the Polish Praemonstratensian Circary*, [w:] *Analecta Praemonstratensia* 66, s. 203-219.
- 1995 *Kryzys polskich klasztorów norbertańskich w XIV-XV wieku*, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, pod. red. Marka Derwicha, Anny Pobóg-Lenartowicz, Opole, s. 29-39.
- 1996 *Norbertanie polscy w XII wieku. Możliwość wobec ordinis novi*, [w:] *Społeczeństwo Polski średniowiecznej*, pod red. K. Kuczyńskiego, 7, Warszawa, s. 71-105.
- Rawita-Witanowska Michał
- 1904 *Kłodawa i jej okolice pod względem historyczno-ludoznawczym*, Warszawa.
- Romanow Jerzy
- 1987 *Klasztor NM Panny na Piasku we Wrocławiu*, Badania archeologiczne w latach 1982-1986, Wrocław. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.
- 1996 *Wyspa Piaskowa we Wrocławiu. Klasztor NM Panny na Piasku*. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych realizowanych od 2.09 do 30.11.1995, Wrocław. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.

- 1998 *Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w roku 1998 w obrębie wykopu pod przepompownię*, Wrocław – Wyspa Piaskowa, ul. Staromłyńska, Wrocław. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.
- 1999 *Wrocław – Wyspa Piasek, część wschodnia*, Wrocław 1999. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.
- 2000 *Wyspa Piasek. Nabrzeże przy ul. NM Panny*. Wyniki badań archeologiczno-architektonicznych prowadzonych w roku 2000, Wrocław. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.
- 2001 *Chronologia Bramy Piaskowej w świetle wyników badań wykopaliskowych w roku 2000*, [w:] „Silesia Antiqua”, t. 42, 2001, s. 133-147.
- Romanow, Piwko
- 1997 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych realizowanych w ramach inwestycji komunalnych, prowadzonych w przebiegu ulic: Staromłyńskiej, św. Jadwigi i Wszystkich Świętych we Wrocławiu w okresie od marca do maja 1997*, Wrocław. Maszynopis w archiwum WKZ we Wrocławiu.
- Romanow Jerzy, Romanow Małgorzata
- 2010a *Opactwo kanoników regularnych św. Augustyna na Piasku we Wrocławiu w świetle badań archeologicznych*, [w:] K. Wachowski (red.), *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia*, cz. 1 (Wr.A, t. 12), s. 139-164.
- 2010b *Szpital Ducha Świętego we Wrocławiu w świetle badań archeologicznych*, [w:] K. Wachowski (red.), *Średniowieczne i nowożytne nekropole Wrocławia*, cz. 1 (Wr.A, t. 12), s. 171-180.
- Schulte L.
- 1900 *Zu den Steinaltertümern am Zobten*. „Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift”, N. F. 1, s. 133-143.
- Schulte Wilhelm
- 1906 *Die Anfänge des Marienstiftes der Augustinerchorherren auf dem Breslauer Sande*, Strehlen.
- Seger H.
- 1926 *Grabungen auf dem Zobtengipfel*, [w:] *Altschlesische Blätter*, 1, 1926, s. 2-4.
- Semkowicz Władysław
- 1929 *Zabytki romańskie na górze Sobótce*, [w:] *Przegląd Historii Sztuki*, t. 1, s. 1-2 (Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU, t. 31, 1929, s. 29-36).
- 1949 *Górka Sobótka i jej zabytki polskie z 16 ilustracjami i 1 tablicą*, Poznań.
- 1951 *Paleografia łacińska*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- 2002 *Paleografia łacińska*, TA i WPN Universitas, Kraków 2002, na podstawie wydania: z 1951 r., tj. Semkowicz Władysław, *Paleografia łacińska*, Kraków.
- Silnicki Tadeusz
- 1934 *Rola dziejowa kościoła polskiego na Śląsku w wiekach XI-XIII*, Wydział Instytutu Śląskiego, t. 5, Katowice.
- 1953 *Dzieje i ustrój Kościoła katolickiego na Śląsku do końca wieku XIV*, Wydawnictwo PAX, Warszawa.
- 1960 *Z dziejów kościoła w Polsce*, Warszawa.
- Spychała Dariusz
- 2011 *Nawrócenie św. Augustyna a jego stosunek do kultury antycznej*, [w:] *Studia Europaea Gne-snensia* 3, s. 227-243.
- Słoń Marek
- 2000 *Szpital średniowiecznego Wrocławia*, Warszawa.
- Spominki wrocławskie XIV wieczne*
- 1878 *Spominki wrocławskie XIV wieczne*, [w:] MPH, t. 3, Lwów.

Starożytne reguły zakonne

- 1980 *Starożytne reguły zakonne*, oprac. Marek Starowieyski i E. Stanula, Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, 26, ATK, Warszawa.

Stala Klaudia

- 2010a *Paladium możnowładcze Piotra Włostowicza? Rekonstrukcja najstarszej fazy budowli romańskiej w Sobótce-Górcie na podstawie najnowszych wyników badań archeologiczno-architektonicznych*, [w:] „Wiadomości konserwatorskie”, nr 27/2010, s. 67-78.
- 2010b *Ecclesia de Novo constructa. Kościół kanoników regularnych w Górcie koło Sobótki. Rekonstrukcja drugiej fazy przebudowy palatium możnowładczego Piotra Włostowicza*, [w:] „Wiadomości konserwatorskie”, nr 28/2010, 91-100.
- 2011 *Prezbiterium dawnego kościoła kanoników regularnych w Górcie koło Sobótki. Uwagi w kontekście odkrytych pochówków*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, pod red. Klaudii Stali, Czasopismo Techniczne, Architektura, zeszyt 23, Rok 108, 7-A/2011, s. 471-486.

Stulin Stanisław

- 1982 *Kierunki kształtowania się stylu regionalnego architektury sakralnej na Śląsku ok. 1320-1370 r.*, Wrocław.

Sztuka polska, przedromańska i romańska do schyłku XIII w.

- 1971 *Sztuka polska, przedromańska i romańska do schyłku XIII w.*, pod red. Michała Walickiego, t. 1, cz. 1 i 2, PWN, Warszawa 1971.

SW

- 1967 *Sztuka Wrocławia*, pod red. Tadeusza Broniewskiego, Mieczysława Złata, Wrocław 1967.

Szymański Jerzy

- 1962a *Krakowski rękopis reguły akwizgrańskiej z początku XII w.*, [w:] Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL.
- 1962b *Piętnaście (15) lat badań nad dziejami polskich kapituł katedralnych i kolegiackich (1945-1960)*, [w:] Zeszyty Naukowe KUL, (5), nr 1, s. 103.
- 1963 *Z zagadnień „vitae canonicae” w Polsce XII-XIII wieku*, [w:] RT-K, 1963, nr 10, z. 4, s. 143-152.
- 1966 *Krakowski rękopis reguły akwizgrańskiej z ok. 1103 r.*, [w:] SŻ, nr 11, s. 39-52.
- 1995 *Kanonikat świecki w Małopolsce od końca XI do połowy XIII wieku*, Lublin.

Świechowski Zygmunt

- 1955 *Architektura do połowy XIII wieku na Śląsku*, Warszawa, s. 62-63, 78-79, 80-87, il. 472-534.
- 1963 *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog Zabytków*, Wrocław.
- 1978 *Architektura sakralna XIII-XV wieku*, [w:] Wrocław jego dzieje i kultura, pod red. Zygmunta Świechowskiego, Wrocław.
- 1997 *Fundacje Piotra Włostowicza*, [w:] AW, t. 3, pod red. Jerzego Rozpędowskiego, Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki, Politechnika Wrocławska, Wrocław, s. 9-21.
- 2000 *Architektura romańska w Polsce*, DiG, Warszawa.
- 2001 *Architektura romańska w Polsce. Bibliografia*, oprac. Ewa Świechowska i Wojciech Mischke, wstęp: Zygmunt Świechowski, DiG, Warszawa.
- 2009 *Katalog architektury romańskiej w Polsce*, Warszawa.
- 2011 *In Monte Silecii*, [w:] *I Forum Architecturae Poloniae Medievalis*, pod red. Klaudii Stali, Czasopismo Techniczne, Architektura, zeszyt 23, Rok 108, 7-A/2011, s. 5-20.

Świerk Alfred

- 1965 *Średniowieczna biblioteka klasztoru kanoników regularnych w Żaganiu*, Wrocław.

Tintelnot Hans

- 1951 *Die mittelalterliche Baukunst Schlesiens (Quellen und Darstellungen zur schlesischen Geschichte, Bd. 1)*, Kitzingen.

Trawkowski Stanisław

- 1957 *Uwagi o katalogu zabytków architektury romańskiej na Śląsku*, [w:] KAU, t. 2, z. 1.
1962 *Wprowadzenie zwyczajów arrowezyjskich we wrocławskim klasztorze na Piasku*, [w:] *Wiek średni – Medium aevum*, prace ofiarowane Tadeuszowi Manteufflowi w 60. rocznicę urodzin, Warszawa, s. 111–116.
1964 *Między herezją a ortodoksją. Rola społeczna premonstartensów w XII w.*, Warszawa.

Uhtenwoldt Hermann

- 1938 *Der Peterstein am Siling und die schlesische Torkapellen*, [w:] *Die Hohe Strasse*, 1, Breslau.
1940 *Peter Wlast, Graf von Breslau*, Breslau.

Uth Grzegorz

- 1932 *Mój „Szkic historyczno-biograficzny Zakonu Augustjanów w Polsce” w oświeceniu krytyki, z 10 tablicami i 61 rycinami w tekście*, Kraków.

Vauchez André

- 1996 *Duchowość średniowieczna*, przekł. Zaremska Hanna, Gdańsk.

Walicki Michał

- 1934 *Sztuka polska za Piastów i Jagiellonów*, [w:] *Dzieje sztuki polskiej*, pod red. W. Starzyński, J. Walicki, Warszawa.

Wernher Friedrich Bernhard

- Topographia oder Prodromus Delineati Silesiae Ducatus [...]*, 1750-1800, R 551, Biblioteka Uniwersyteku we Wrocławiu, BUWr Oddział Rękopisów.

Wiese E.

- 1927 *Die Plastik*, [w:] *Die Kunst in Schlesien*, Berlin, s. 129–198.

Wiewióra Marcin

- 2000 *Zespół klasztorny w Trzemesznie w świetle badań archeologiczno-architektonicznych (Z badań nad dziejami klasztorów w Polsce)*, [w:] *Archeologia Historica Polonia*, t. 9, Toruń.

Wojtyszka Henryk Damian

- 1975 *Czytelnictwo i biblioteki u kanoników regularnych laterańskich kongregacji Bożego Ciała (XV–XVII w.)*, [w:] *Kanonicy regularni laterańscy w Polsce*, pod red. Z. Jakubowskiego, Kraków.
1996 *Duchowość Kanoników Regularnych*, [w:] *Saeculum Christianum* 3, nr 1, Warszawa, s. 125–130.

Zajączkowski S.

- 1964 *O posiadłościach klasztoru trzemeszeńskiego w Łęczyckiem w XII wieku na tle początków Łęczyczy*, [w:] *„Roczniki Historyczne”*, R. 30 (1964), s. 53–85.

Żebrowski Tadeusz

- 1994 *Kościół (X–XIII w.) i Kościół (XIV–początek XVI w.) (Dzieje Mazowsza do 1526 roku)*, pod red. A. Gieysztor i H. Samsonowicza, Warszawa, s. 157–158, 335–337.

S t r e s z c z e n i e

W KRĘGU ŚREDNIOWIECZNEJ ARCHITEKTURY WROCŁAWSKICH KANONIKÓW REGULARNYCH ŚW. AUGUSTYNA

Książka obraca się wokół średniowiecznej architektury klasztornej wrocławskiego opactwa kanoników regularnych św. Augustyn, związanego z kongregacją arrowezyjską. W pracy uwzględniono założenia klasztorne wybudowane przez kanoników, po których zachowały się budowle, relikty i artefakty średniowiecznej architektury. Do grupy tej należy kościół i klasztor opactwa we Wrocławiu na Piasku oraz obiekt w Górcie – wsi u podnóża góry Ślęży. Praca jest wynikiem zainteresowań autorki architekturą średniowieczną i monastyczną, jaka rozwijała się w Polsce, jak również częścią pracy doktorskiej uzupełnionej o najnowsze wyniki i prace na ten temat.

Celem monografii jest przedstawienie jednej z najstarszych pierwotnych form życia zakonnego i najstarszego zakonu kleryckiego – kanoników regularnych św. Augustyna, oraz najwcześniejszej zbudowanych przez nich sakralnych i monastycznych form architektonicznych na ziemi polskiej, na Śląsku. Dolną granicę zakresu czasu warunkuje moment powstania pierwszego klasztoru kanoników regularnych św. Augustyna na Śląsku, czyli pierwsza połowa XII wieku. Górną granicą jest schyłek średniowiecza, przypadający na koniec XV oraz początek XVI wieku, kiedy w Rzymie zostaje założona kongregacja laterańska, wraz z którą rozpoczyna się nowożytna era dla kanoników także w Polsce. Zakres terytorialny związany jest z opactwem wrocławskim, czyli z Wrocławiem, Ślężą i Górką.

Głównym założeniem pracy było dokonanie syntezy zagadnienia przeobrażeń w średniowieczu architektury założeń klasztornych przebadanego wrocławskiego opactwa kanoników regularnych św. Augustyna oraz ukazanie czynników mających wpływ na powstającą architekturę i ją determinujących. Tematyką tą, jeśli idzie o opactwo we Wrocławiu, zajmowali się Zygmunt Świechowski, Edmund Małachowicz, Olgierd Czerner oraz Jerzy Romanow. W Górcie zaś ostatnie badania archeologiczne prowadziły Beata Kwiatkowska-Kopka i Klaudia Stala, natomiast badania archeologiczno-architektoniczne wykonywali Andrzej Kadłuczka z Klaudią Stalą. Poglądy badaczy przytaczane są w pracach ujmujących klasztorne założenia architektoniczne oraz średniowieczną architekturę. Autorka opiera się również na ich badaniach i wnioskach, wyciągając przy tym własne hipotezy. Ponieważ od czasu prowadzenia przez autorkę badań, przy obiektach wykonywano różne prace, w tym badawcze, zaistniała konieczność ponownego przeanalizowania wszystkich założeń i zweryfikowania obecnie powszechnie funkcjonujących poglądów.

Szczególny nacisk położono nie tyle na zagadnienia dotyczące rozwoju i przeobrażeń obiektów klasztornych, lecz na sposób wznoszenia budowli oraz wprowadzanie nowych rozwiązań formalnych i technologicznych, a także na charakterystykę warsztatu budowlanego. Cechy te bardzo często są elementami datującymi, a ich znajomość może pomagać w badaniu innych obiektów średniowiecznych.

Pracę oparto na kilku metodach badawczych, które umożliwiają weryfikację szczegółowych hipotez rozwoju przestrzennego badanych miejsc i obiektów. Ustalone hipotezy pozwoliły na postawienie nowych syntetycznych wniosków, dotyczących zasad usytuowania i rozplanowania budowli klasztornych oraz kształtowania ich architektury.

Na początku korzystano z klasycznej metody badań archiwalnych, polegającej na wykonaniu kwerendy źródeł pisanych, ikonograficznych i kartograficznych oraz na prześledzeniu dotychczasowych wyników badań architektoniczno-archeologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem prac niepublikowanych, przechowywanych w różnych archiwach, pracowniach konserwatorskich oraz w zbiorach prywatnych. Kwerendą objęto zbiory archiwalne Archiwum Państwowego we Wrocławiu, Archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, Regionalnego Ośrodka Dokumentacji Zabytków we Wrocławiu, Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu, Archiwum

Muzeum Ślązańskiego im. Stanisława Dunajewskiego w Sobótce. W następnej kolejności dokonano krytycznej oceny zebranego materiału i na tej podstawie określono wytyczne do prac terenowych.

Podstawową metodą, zastosowaną w tej pracy, są terenowe badania architektoniczne klasztornych obiektów *in situ*, to znaczy inwentaryzacja architektoniczna obiektów w terenie oraz studia porównawcze. Często w pracach badawczych korzystano z prowadzonych prac remontowych; po oczyszczeniu węzłów ścian z tynku prowadzono analizę metryczną i technologiczną budulca. Badano stratygrafię murów oraz dokonano analiz funkcjonalnych i konstrukcyjnych budowli. Jednocześnie wykonywano dokumentację fotograficzną i rysunkową, polegającą na aktualizacji inwentaryzacji rzutów, przekrojów, elewacji itp.; wykonano także pomiary detali architektonicznych. W końcowej fazie badań wyodrębniono historyczne fazy budowlane obiektów i poszczególnych części.

Wyniki prac badawczych umożliwiły sformułowanie szczegółowych hipotez dotyczących przekształceń architektury po wrocławskich kanonikach regularnych św. Augustyna.

S u m m a r y

THE MEDIEVAL ARCHITECTURE OF THE CANONS REGULAR OF ST AUGUSTINE IN WROCLAW

The book discusses the Medieval monastic architecture of the Wrocław abbey of the Canons Regular of St Augustine of Arrouaise. The study examines the surviving buildings, relics and artefacts of the Medieval monastic complexes built by the Canons Regular. These include the church and the monastery of the abbey on the Sand Island (Wyspa Piasek) in Wrocław, and the former St Augustine's monastery in Górką at the foot of the Ślęża. The study is the result of the author's interest in Medieval monastic architecture in Poland, and is also a part of the doctoral thesis, updated with the latest reports and studies on the subject. The purpose of the study is to present one of the earliest primary forms of monastic life and the oldest clerical order – the Canons Regular of St Augustine, and the oldest sacral and monastic architecture created by them in Silesia. The time frame of the study begins with the foundation of the first monastery of the Canons Regular of St Augustine in Silesia, i.e. the first half of the 12th century. The time frame ends with the end of the Middle Ages, i.e. late 15th and early 16th century, and the establishment of the congregation of Lateran which marked the dawn of the modern age for the Canons, also in Poland. The territory covered by the study is the Wrocław abbey, i.e. Wrocław and Górką.

The main premise of the study was a summary of the Medieval transformations of the architecture of monastic complexes of the abbey of the Canons Regular of St Augustine in Wrocław, outlining the factors impacting and determining the development of the monastic architecture. The abbey in Wrocław was the object of a number of studies, conducted by Zygmunt Świechowski, Edmund Małachowicz, Olgierd Czermer and Jerzy Romanow. The most recent archaeological digs in Górką were conducted by Beata Kwiatkowska-Kopka and Klaudia Stala, and archaeological and architectural studies were conducted there by Andrzej Kadłuczka and Klaudia Stala. The present study is based on the results and opinions of other scholars, as presented in their works on monastic complexes and Medieval architecture, and also on the author's own studies and conclusions. Since the author's examinations, the buildings had undergone a number of reconstruction and research works, which necessitated a re-assessment of all assumptions, and a verification of the generally accepted views and opinions.

The study is focused on the construction methods and the introduction of new formal and design solutions, and on the specifics of the construction workshop, rather than on the development and transformation of monastic structures. Those properties frequently allow the timeline of the given object to be precisely determined, and are also helpful in studying other Medieval structures.

The study was based on a number of research methods verifying the detailed hypotheses on the spatial development of the analysed sites and structures. The formulated hypotheses made it possible to draw new conclusions on the principles of location and layout of monastic structures, and the development of their architectural styles.

The first phase of the study was a traditional archive research consisting in a search query of written, iconographic and cartographic records, and tracing the previous outcomes of architectural and archaeological research, focusing in particular on non-published studies and reports kept in various archives, conservation offices and private collections. The search query included the archives of the State Archives in Wrocław, the Archive of the Municipal Conservator of Monuments in Wrocław, the Archive of the Voivodeship Historic Monuments Conservation Office in Wrocław, the Regional Centre for Documentation of Historic Monuments in Wrocław, the Archdiocese Archive in Wrocław, and the Archive of Stanisław Dunajewski Museum of the Ślęża in Sobótka. Next, the gathered materials were subjected to critical analysis, the results of which served as the basis for formulating the guidelines for field works.

The basic research methods employed in the present study were the on-site architectural survey and comparative analysis of the monastic structures. The research work frequently utilised the ongoing renovation works - when the plaster was removed from the structural joints of the walls, metric and process analysis of the construction material was performed. The wall stratigraphy was studied, and functional and structural analysis of the building was performed. At the same time, photographic and graphic documentation was prepared, updating the survey of projections, cross-sections, facades, etc.; the architectural frills were also measured. In the final phase of the study, the historical construction stages of the buildings and elements thereof were identified.

The results of the research works made it possible to formulate detailed hypotheses on the architectural transformations of the monastery of Canons Regular of St Augustine.